

**AT MEN DAN TOCH ECHT UIT
KALEBASSEN ?
PROTO-BANTOE EN DE DOMESTICATIE
VAN CUCURBITACEAE.**

Annelies BULKENS

*Africa Museum, Tervuren.
Dienst Linguïstiek
B-3080 Tervuren*

bulkens@africamuseum.be

SUMMARY

***EATING OUT OF CALABASHES, WAS IT REALITY?
PROTO-BANTU AND THE DOMESTICATION
OF CUCURBITS***

This paper examines the history of calabashes in the Bantu-world. Due to conservation problems of floral remains in tropical areas, no material traces of these fruits have been excavated until now. The historical linguistic approach adopted in this paper, gives an overview of the evolution and history of different words signifying calabash and allows the formulation of some conclusions on agricultural history.

KEY WORDS : comparative linguistics, Bantu, calabash, Curubits

1. METHODE

In deze bijdrage wordt aangetoond wat de bijdrage van de historisch vergelijkende taalkunde aan de kennis over de Afrikaanse geschiedenis kan zijn. Het onderzoek¹ spitst zich toe op de Bantoe-talen, een taalfamilie die hoofdzakelijk bestaat uit talen met een mondelinge traditie. Dit heeft als gevolg dat men geen beroep kan doen op oude geschreven bronnen en dat geschiedkundigen zich tot andere hulpwetenschappen moeten wenden om zich een beeld te vormen van de geschiedenis. Prehistorici maken al langer gebruik van de historisch vergelijkende taalkunde om hun hypothesen te testen, maar men beschikt nog maar recent over voldoende taalkundige beschrijvingen om een grootschalig onderzoek, met voldoende tijdsdiepte, te kunnen uitvoeren.

In de *Wörter und Sachen-Theorie* gaat men ervan uit dat wanneer men een bepaald woord in de woordenschat van een bepaalde taal vindt, de mensen die de taal in kwestie spraken of spreken het voorwerp of het concept waaraan het woord refereerde, moeten gekend hebben. Wanneer men de proto-taal van een taalfamilie kan reconstrueren, kan men met behulp van de gereconstrueerde woordenschat proberen zich een beeld te vormen van de proto-maatschappij.

¹ Dit artikel werd geschreven in het kader van het FKWO-project *Houtbewerking in Afrika : een etnolinguïstische en lexicologische benadering*. Met hartelijke dank aan Mr. F. Maes van de Afdeling Land- en Bosbouweconomie (KMMA) voor de botanische informatie.

Tijdens het onderzoek naar de woordenschat voor *houten* voorwerpen in de Bantoe-talen wordt men geconfronteerd met een dubbele probleemstelling : niet alleen beschikt men niet over geschreven beschrijvingen van de voorwerpen, hout laat zelf ook geen sporen na in een tropische omgeving. Al de voorwerpen waarvan de namen verzameld werden hebben nu een enorme verspreiding in Subsaharisch Afrika, maar concrete dateringen zijn door het gebrek aan materiele sporen zo goed als onbestaand. De historisch vergelijkende taalkunde kan deze absolute dateringen ook niet leveren, maar kan prehistorici en historici wel van een relatieve chronologie voorzien.

2. KALEBASSEN IN AFRIKA

Kalebassen worden in Afrika voor zeer verschillende doeleinden gebruikt. Grotere soorten doen dienst als voorraadvat of als klankkast voor muziekinstrumenten, terwijl kleinere exemplaren als lepel, ratel, tabaksdoos of als karn aangewend worden.

De planten die de kalebassen dragen zijn leden van de *Cucurbitaceae* familie waartoe ook komkommers en pompoenen behoren (Whitaker & Davis:1962). De belangrijkste eigenschap van de kalebas is dat deze vrucht na verdroging een stevige, houtachtige schil heeft waardoor zij als inhoudsvat kan gebruikt worden (Heiser:1973). De planten komen overal ter wereld in het wild voor, en zouden dus kunnen dateren van voor de continentale drift. Dit impliceert dat de plaats van oorsprong van deze planten onmogelijk te bepalen is.

Een meer relevante vraag is of de Proto-Bantoe bevolking deze gewassen cultiveerde of in het wild exploiteerde ? Dit probleem is moeilijk op te lossen met behulp van uitsluitend taalkundige gegevens, maar het is ongeveer de enige methode die kan toegepast worden, daar er tot op heden in Afrika van deze planten géén enkel archeologisch spoor werd teruggevonden (Neumann:comm.). Archeologisch onderzoek in de Verenigde Staten wees echter uit dat kalebassen

5000 jaar geleden in eerste instantie als voedsel werden gebruikt. Tijdens de daaropvolgende 3000 jaar durende domesticatiefase werd de dikte van de schil een selectie criterium om dan uiteindelijk een type kalebas dat als inhoudsvat gebruikt kon worden als eindresultaat te hebben (Cowan:1997). Men moet dus nagaan of er sporen van een eventuele domesticatie zijn terug te vinden in de woordenschat van de hedendaagse Bantoe-talen.

Tot nu toe werd er, zonder grondige bewijzen, vanuit gegaan dat de Proto-Bantoe sprekende bevolking de kalebas *cultiveerde*. In de literatuur vindt men uitspraken zoals : *"Each year the Proto-Bantu cleared a field to grow yams, beans, gourds and some weedlike vegetables...Moreover, a few specimens of useful plants such as calabashes or medicinal plants were also planted on a plot near the house."* (Vansina 1995). Of : *"Proto-Bantu farmers were practicing a diversified food economy in which the cultivation of yams, legumes, peppers and gourds was complemented by highly significant contributions from hunting, gathering, and especially, fishing."* (Newman 1995). Dit soort uitspraken zijn, bij gebrek aan materiële bewijzen, enkel en alleen gebaseerd op taalkundige reconstructies.

In voorbeeld 1 worden enkele van deze reconstructies geciteerd :

vb. 1

-kopa		'Flaschenkürbis'	(Meinhof:1910)
-cada		'pot for ointment	(Bourquin:1923)
-cade		(made from a calabash)'	
-cadi			
°-béndá	9-10	'calabash'	(Guthrie:1970)
°-càdí	9-10	'calabash bottle'	(Guthrie:1970)
*-cópà	7-8	'jar; calabash bottle'	(Guthrie:1970)

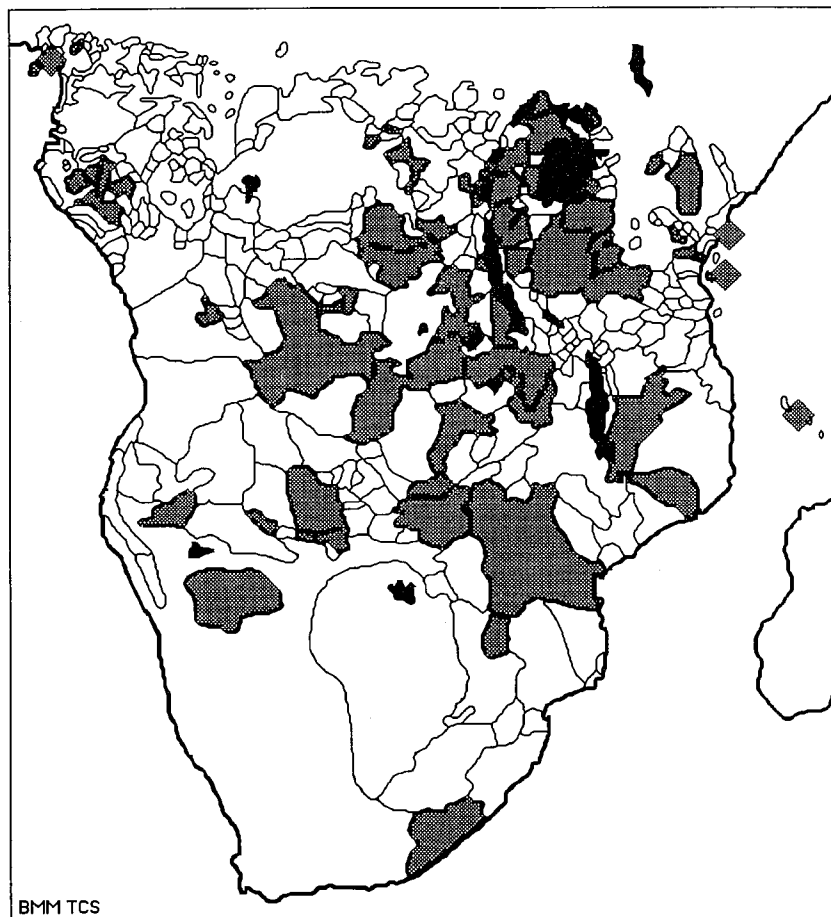
Meinhof stelde eerst één algemene nominale stam van het type -kopa voor, terwijl Bourquin iets later verschillende termen voor verschillende leden van de *Cucurbitaceae* familie reconstrueerde. Guthrie heeft, nog later, enkele van deze reconstructies weerhouden en er de tonaliteit en gegevens met betrekking tot de klassenparen bijgevoegd².

Hieronder volgt een bespreking van de verschillende reconstructies en zullen de nodige veranderingen en toevoegingen, gebaseerd op een corpus van een 400 tal benamingen in een 250-tal talen, toegelicht worden. De verzamelde gegevens zijn echter van een zeer ongelijk niveau en weerspiegelen de grote lacunes in onze kennis van de materiële cultuur. De meeste auteurs citeren slechts één generische term voor *kalebas*, maar er zijn voorbeelden in de literatuur die laten vermoeden dat er een veel gespecialiseerder woordenschat voor deze gebruiksvorwerpen bestaat of bestond. In de volgende voorbeelden uit het Nen (Kameroen) ziet men dat een doelgericht onderzoek een heel ander resultaat tot gevolg heeft (Dugast:1967):

vb. 2

ìmìt - mwè̀mìt	'la calebasse qui contient de l'eau'
ìbwə̀ŋ - bìbwə̀ŋ	'une grande calebasse réservée au vin de palme'
nè̀bè̀k - mà̀bè̀k	'une calebasse spécialement destinée à contenir l'huile de palmiste servant d'enduit de corps'
mò̀tàm̀b - mè̀tàm̀b	'la calebasse qui contient l'huile de palme'
ò̀ngò̀lè̀ - è̀ngò̀lè̀	'une calebasse à très long col, pour vin de palme'
ìsú - bìsú	'une calebasse neuve dans laquelle on conservera de l'eau'
mù̀fò̀l - mì̀fò̀l	'une très petite calebasse, pouvant servir de tabatière ou, en position retournée, de bouchon à la calebasse d'eau'
ìmìt - mwè̀mìt	'une petite calebasse, ca. un litre, contenant du vin de palme utilisée dans certaines rites devant provoquer la conception d'un enfant'.

² Een nominale stam voorafgegaan door * gaat terug tot het Proto-Bantoe niveau. Diegenen die voorafgegaan worden door ° hebben een minder grote ouderdom en hun verspreiding is meestal ook beperkter. [i e ε a ɔ o u] stellen het Proto-Bantoe klinkersysteem voor.

Kaart 1 : Geografische verspreiding van de reflexen van *-c ó p à 'kalebas'

Daar vele auteurs echter niet over zulke gedetailleerde etnografische informatie beschikken is het onmogelijk om woorden met een specifieke betekenis te reconstrueren. Het gebrek aan een degelijke kennis van de specifieke benamingen van kalebassen heeft eveneens als gevolg dat eens algemeen verspreide comparatieve series niet meer als dusdanig kunnen herkend worden. Bijgevolg kunnen ook semantische verschuivingen, van bijvoorbeeld een generische naar een meer specifieke term, niet opgespoord worden. De verschillende comparatieve series die hier besproken worden zijn dus niet exhaustief, en men moet rekening houden met deze lacunes bij het formuleren van historische besluiten.

Het multifunctionele karakter van de kalebas, dat zich weerspiegelt in de zeer uiteenlopende namen voor de verschillende types, bemoeilijkt dus de linguïstische en historische reconstructie van haar geschiedenis.

3. DE TAALKUNDIGE GEGEVENS

De nominale stam die het ruimst verspreid is doorheen het Bantoe-domein is *-cópà 9 'kalebas'. Op kaart 1 merkt men dat de reflexen van deze reconstructie ongeveer overal in het Bantoe-gebied voorkomen. Deze algemene distributie, en dan vooral in de perifere gebieden van het Bantoe-gebied, is een bewijs voor de ouderdom van deze nominale stam. Toch komen er ook grote leemtes voor in dit verspreidingsgebied, met name in het Westen in het Kongo-gebied en in het Noorden, in de zone waar onder andere het Mongo en het Lingala worden gesproken. Deze lexicale innovaties zullen later besproken worden.

De vooropgestelde vorm, *-cópà in klasse 9, is een etiket dat werd toegewezen aan deze serie verwante woorden die allen *kalebas* betekenen. Dit proto-woord moet alle hedendaagse reflexen die uit de taaleigen evoluties zijn ontstaan, kunnen verklaren.

In voorbeeld 3 werden enkele van deze reflexen hernomen :

vb. 3

Baakpe	kòwà	9-10	'calabash',	(Kagaya:1992)
Sangu	-tsùvà	9-10	'calebasse'	(Ondo:1988)
Lombo	sòà	9-10	'calebasse'	(Lotsima:1973)
Holoholo	cupa	9-10	'bouteille'	(Schmitz:1912)
Kamba	esoova	5-6	'big bottle'	(Whiteley et al:1962)
Nyamwezi	nsòhá	9-10	'calabash, gourd'	(Maganga et al:1992)
Ngazidja	ntsupva	9-10	'calebasse'	(Lafon:1991)
Holu	súwà	5-6	'calebasse'	(Daeleman:sd)
Nkore	òrùtùúhà	11-10	'long necked gourd'	(Taylor:1959)
Kwangari	húpà	9-10	'calabash'	(Westphal:1958)
Songye	nsùpá	9-10+6	'pot'	(Stappers:1964)
Cewa	nsúpà	9-10	'medicine horn'	(Botne et al:1995)
Yao	cisupa	7-8	'jar'	(Guthrie:1970)
Herero	ondjupa	9-10	'Kürbis'	(Irlé:1917)
Shona	júpá	9-10	'calabash for carry- ing child's food'	(Hannan:1974).

*-cópà moet waarschijnlijk met de betekenis '*kalebas*' gereconstrueerd worden maar verschillende taalkundige evoluties hebben een betekenisverruiming van het woord als gevolg gehad en wordt tegenwoordig gebruikt om verschillende soorten inhoudsvaten mee aan te duiden.

Om er zeker van te zijn dat al deze woorden, die een oppervlakkige gelijkheid met *-cópà vertonen er écht wel reflexen van zijn, wordt de regelmatigheid van zowel de segmenten en de tonen, als de betekenis, en de klasse van het woord gecontroleerd.

Deze controle wordt in voorbeeld 4 uitgelegd aan de hand van de reflex in het Tsogo, een taal uit Gabon (Marchal-Nasse:1979).

vb. 4

*-cópà	9	'calabash'	>	tsóvà	9	'calebasse'
*-céndé	7	'squirrel'	>	tséndé	9	'écureuil'
*-cèk-		'laugh'	>	-sék-		'rire'
*-pèkà	1	'slave'	>	mòvègà	1	'esclave'

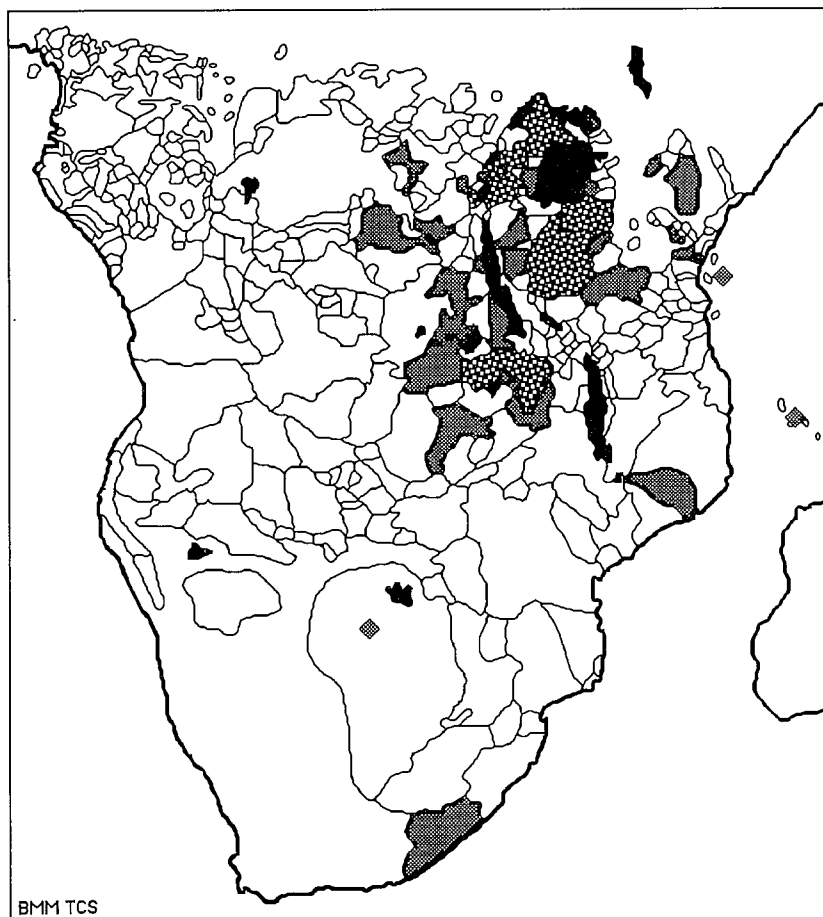
In de kolom links staan telkens de Proto-Bantoe reconstructie en haar betekenis genoteerd. Rechts vindt men de reflexen van deze reconstructies in de taal zoals

ze nu gesproken wordt. In het Tsogo wordt de 'kalebas' aangeduid door het woord tsóvǎ. Wanneer men dit woord vergelijkt met de gereconstrueerde vorm, dan merkt men dat de klinkers en de tonaliteit, aangeduid door de accenten, rechtstreeks gereflecteerd worden, net zoals in de meeste andere voorbeelden. De medeklinkers daarentegen blijken een zekere modificatie te hebben ondergaan. De regelmatige reflex van *c in het Tsogo blijkt s te zijn. De versterking van s tot ts is de synchrone uiting van het nominaal prefix van klasse 9, en *p heeft v als reflex wanneer deze medeklinker zich tussen twee klinkers bevindt. Zo kan men besluiten dat het woord tsóvǎ 'kalebas' een volledig regelmatige reflex is van de reconstructie *-cópǎ 9 'kalebas'. Alle mogelijke reflexen werden aan een gelijkaardige controle onderworpen, om zo na te gaan of een stam werd overgeërfd van de proto-taal of ontleend werd aan een andere taal.

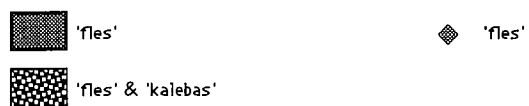
Tijdens de controle van deze reflexen stoot men echter op een betekenisverandering. (zie Kaart 2). In enkele Oostelijke Bantoe-talen heeft het woord *-cópǎ de betekenis 'fles', of zelfs 'glazen fles', gekregen, terwijl andere talen over twee reflexen van dit woord leken te beschikken : één die nog steeds 'kalebas' betekent en een andere die de 'glazen fles' aanduidt.

vb. 5 Lexicaal doublet = reflexen van éénzelfde reconstructie met een andere betekenis:

Sukuma	-'cuβǎ	3-4	'gourd-shaped vessel woven from grass, used for holding beer'	(Richardson et al:1966)
	cūpǎ	9-10	'bouteille'	(Batibo:1985)
Nyamwezi	nsòhá	9-10	'calabash, gourd'	(Maganga et al:1992)
	cupa	5-6	'Flasche (aus Glas)'	(Dahl:1915)
Nyoro	orutuuha	11-10	'calabash'	(Davis:1952)
	ecupa	9-10	'bottle'	(Davis:1952)
Nkore	òrùtúúhà	11-10	'long necked gourd'	(Taylor:1959)
	ècúpǎ	9-10	'bottle'	(Taylor:1959)
Ganda	ènsúwà	9-10	'water jar, pitcher'	(Snoxall:1967)
	ccúpǎ	5-6	'bottle'	(Snoxall:1967)
Shi	nshùhá	9-10	1. grande calebasse pour conserver le lait 2. poche d'eau à la naissance de l'enfant	(Polak:np)
	ìcúpǎ	5-6	'bouteille'	(Polak:np)
Rwanda	ìkìcúbà	7	'grand pot'	(Coupez:np)
	ìcúpǎ	5-6	'bouteille'	(Coupez:np).

BMM TCS

Kaart 2 : Verspeiding van *- **c ó p à** '(flesvormig) kalebas' en ° - **cupa** 'fles'

De woorden voor 'glazen fles' zijn duidelijk onregelmatige reflexen van *-cópà, en bovendien zijn zij formeel minder gedifferentieerd dan diegene die 'kalebas' betekenen. Dit wijst op een recente introductie in de respectieve talen, waardoor het woord nog niet in het fonologisch systeem geïntegreerd werd.

In nog andere talen vindt men slechts één, zij het een onregelmatige, reflex terug die 'fles' betekende :

vb. 6

Tetela	cúpá	9-10	'bouteille'	(Hagendorens:1984)
Gekoyo	-cuβa	14-6	'glass bottle'	(Benson:1964)
Masaba	ícùpà	9-10	'bottle'	(Siertsema:1981)
Songye	nsùpá	9-10	'pot'	(Stappers:1964)
Nyakyusa	isupa	9-10	'bottle'	(Felberg:1996).

Een voorbeeld van hoe deze leenwoorden kunnen worden ontmaskerd is afkomstig uit het Nyakyusa, een taal uit Tanzania :

vb. 7

*-búdà	9	'rain'	mbula	9	'rain'	(Felberg:1996)
*-(j)òní	9	'bird'	injoni	9	'bird'	(Felberg:1996)
*-cónì	9	'shame'	isòni	9	'shame'	(Felberg:1996).

In deze taal worden de klinkers rechtstreeks gereflecteerd. De eerste klinker van *-cópà zou dus als o moeten gereflecteerd worden en niet als u zoals nu het geval is. De nominale stam voor fles in het Nyakyusa, isupa 9-10 'bottle', is dus duidelijk een leenwoord.

Maar van waar is dit leenwoord afkomstig ? Welke taal kan al deze talen beïnvloed hebben om zijn reflex van *-cópà voortaan te gebruiken om een nieuw voorwerp, de recent geïntroduceerde glazen fles, mee aan te duiden ? Een goede kandidaat is het Swahili. De belangrijkste handelstaal van Oost-Afrika wordt gesproken in een gebied dat samenvalt met het verspreidingsgebied van het nieuwe woord voor fles, en de reflex van *-cópà in het Swahili, cupa 9 'glazen fles', verklaart de woorden die in de andere talen werden teruggevonden. Ook vanuit een historisch oogpunt is het Swahili een geschikte kandidaat voor de verspreiding van dit nieuwe woord. De eeuwenlange internationale handelscon-

tacten van Swahilisprekende handelaars en hun strategische ligging aan de Indische Oceaan maken een mogelijke introductie van de glazen fles met hen als tussenpersonen plausibel.

De taalkunde bevestigt op deze manier historische gegevens, en dit voorbeeld vormt dan ook een goede controle van de methode.

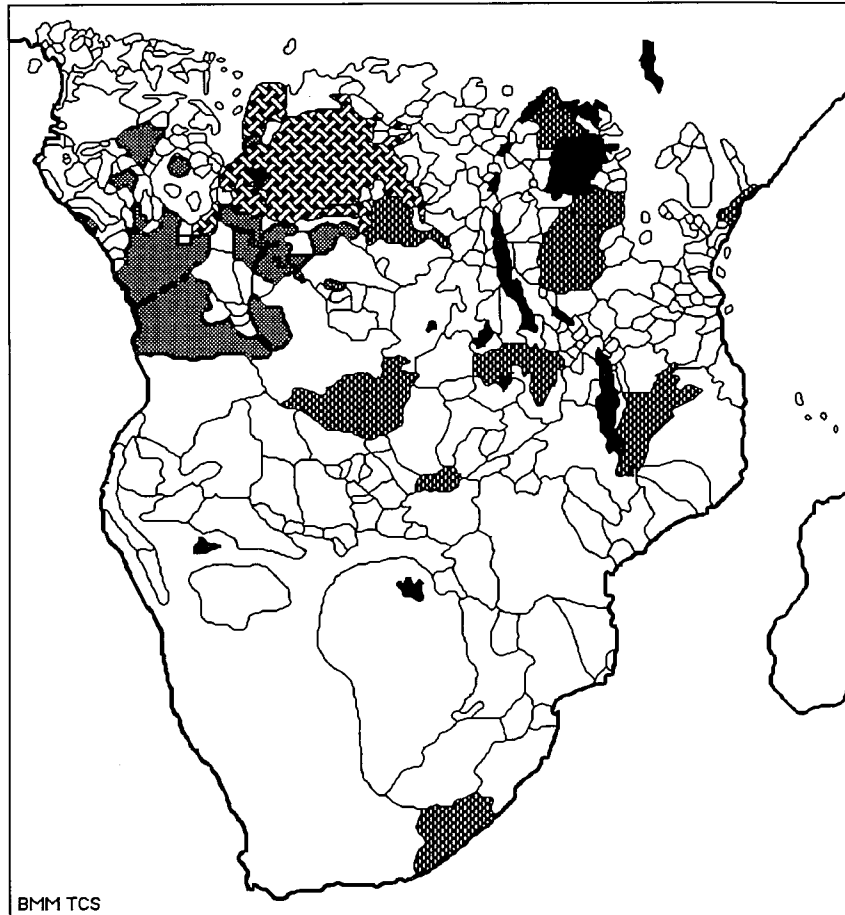
Nadat het Proto-Bantoe woord voor kalebas *-cópà zich verspreid had doorheen het hele Bantoe-gebied, trok een tweede beweging, onder de vorm van de Swahili reflex cupa, van de Oostkust landinwaarts en sommige talen ontleenden zo een nieuw woord voor een nieuw voorwerp, de fles, aan het Swahili.

Hierboven werd reeds vermeld dat er in verschillende zones, binnenin het Bantoe-gebied, andere woorden gevonden worden. In het Oosten vindt men een reeks talen die reflexen van °-càdí gebruiken om een bepaald type kalebas aan te duiden.

vb. 8

Tetela	èsàyì	7-8	'calebasse à huile'	(Hagendorens:1984)
Sukuma	´sálè	5-6	'calabash cup'	(Richardson et.al:1966)
Nyamwezi	ishazi	5-6	'kleine Kürbisflasche als Öl- oder Fett Be- halter	(Dahl:1915)
Nyoro	orusale	11-10	'small calabash for holding grease'	(Davis:1952)
Ganda	ènsálè	9-10	'cup made of half a gourd for the preser- vation of oil'	(Mulira et.al:1952)
Lwena	saži	9-10	'calabash bottle'	(Guthrie:1970)
Bemba	ùmúsàǰĩ	3-4	'small gourd for oil'	(Mann.nd.)
Ila	insazi	9-10	'calabash bottle'	(Guthrie:1970)
Yao	chisasi	7-8	'pequena cabaça, para guardar remédios, sal, usada pelos adivinhos'	(Viana:1961)
Xhosa	ihlala	5-6	'calabash bottle'	(Guthrie:1970).

Dit woord heeft een heel andere, strikt Oostelijke distributie en kan dus niet als een Proto-Bantoe woord worden beschouwd. Wat dit woord interessant maakt, is het feit dat men in een enorm uitgestrekt gebied, van Oeganda tot Zuid-Afrika

Kaart 3 : Verspreiding van ° - **c à d í** 'kleine kalebas voor olie',
 ° **b é n d á** 'kalebas', en ° **k ú t ù** 'kalebas'

(zie Kaart 3), in niet aan elkaar grenzende talen, reflexen van hetzelfde woord met dezelfde, zeer specifieke, betekenis vindt. Alhoewel in latere reconstructies de algemene betekenis 'calabash bottle' (Guthrie:1970) werd voorgesteld, kan men toch preciezer zijn. De regionale reconstructie voor de Oostelijke Bantoe talen, °-càdí, lijkt eerder 'kleine kalebas voor olie' te betekenen, en de reconstructie van Bourquin (Bourquin:1923) 'pot for ointment' lijkt dus te moeten weerhouden worden.

De comparatieve serie °-béndá, in klasse 9, is opnieuw een algemene term voor 'kalebas' die echter een heel andere verspreiding heeft dan de voorheen besproken nominale stammen (zie Kaart 3). Alle reflexen van dit woord vindt men in een reeks nauw verwante talen, de groep van de Kongo-talen :

vb. 9

Kota	mbendá	9	'calebasse'	(Piron:1990)
Ibwiisi	yimbíindà	7-8	'calebasse'	(Yenguita:1990)
Nzebi	mbenda	9-6+9	'calebasse'	(Muroni:1989)
Teke	mbina	9-6+9	'petite calebasse'	(Calloc'h:1911)
Yaa	mbíindí	9-6+9	'calebasse'	(Mouandza:1991)
Bobangi	mbéndá	9-10	'calabash, gourd'	(Whitehead:1899)
Bushoong	mbyèèn	9-10	'calebasse'	(Vansina:1959)
Wongo	mpéntá	9-10	'calebasse'	(Ikiero:1975)
Suundi	mbiindá	9-10	'calebasse'	(Baka:comm.)
Kongo	mbindá	9-10	'calebasse (eau, malafou)'	(Swartenbroeckx:1976)
Kimbundu	mbinda	9-10	'cabaça'	(Da Silva Maia:1961)
Pende	mbíindá	9n-10n	'calebasse'	(Niyonkuru:1978).

Dit wil zeggen dat op een gegeven moment in de evolutie van de Kongo talen een nieuw woord voor kalebas ontstond in het proto-Kongo vocabularium. Alhoewel de meeste woorden overgeërfd werden van de Proto-Kongo voorouder, mag een mogelijk interferentie van het Kongo als verkeerstaal niet uit het oog verloren worden.

Een laatste lexicale innovatie lijkt zich te hebben ontwikkeld in het evenaarswoud. De lexicale stam °-kútù in klasse 7-8, is opnieuw een generische term voor kalebas, en komt onder andere voor in de volgende talen :

vb. 10

Doko	ékútù	7-8	'calebasse'	(Motingea:1996)
Libinza	ékútù	7-8	'petite calebasse'	(Motingea:1996)
Sengele	èkútú	7-8	'calebasse'	(Niyibizi:1987)
Ntomba	èkútù	7-8	'jarre en poterie'	(Mamet:1966)
			'calebasse'	
Lingala	èkútù	7-8	'calebasse'	(Van Everbroeck:1985)
Mongo	èkútù	7-8	'calebasse,	(Hulstaert:1966)
			Lagenaria Vulgaris'	
Tetela	èkúció	7-8	'gourde, calebasse,	(Hagendorens:1984)
			Lagenaria Vulgaris'	
Nkutu	ekfutu	7-8	'calebasse'	(Bongo:1968)
Dengese	ekutu	7-8	'kalebas'	(Goemaere:nd.).

4. HISTORISCHE DEDUCTIES

Men mag er van uitgaan dat de Proto-Bantoe sprekende bevolking 4 à 5000 jaar geleden een *-cópà, een type kalebas, gebruikte om er, onder andere, vloeistoffen in te bewaren. Voorts heeft een tweede Oostwaartse verspreidingsbeweging van het, in oorsprong, zelfde woord plaatsgevonden. Deze secundaire verspreidingsbeweging werd geïnitieerd door de Swahili-sprekende handelaars vanaf de kust van de Indische Oceaan. De soort, noch de exacte vorm van de *-cópà kalebas kunnen afgeleid worden uit de synchronische gegevens, maar de semantische verschuiving die in het Swahili zijn oorsprong vond, werd waarschijnlijk veroorzaakt door de opvallende formele gelijkenis tussen flesvormige kalebassen en glazen flessen.

Naast *-cópà worden in de Bantoe-talen nog verschillende andere woorden voor *kalebas* gebruikt. Eén regionale reconstructie, °-càdí, duidt een specifieke 'kleine kalebas voor olie' aan en kent een redelijk algemene Oostelijke verspreiding die op een zekere ouderdom wijst. Reflexen van °-càdí en *-cópà worden in sommige talen tegelijkertijd gevonden wat een zekere specialisering van de woordenschat impliceert. De hypothese van een eventueel verband tussen deze specialisering en de domesticatie van de kalebasplanten kan mogelijk een interessante onderzoekspiste zijn.

De twee andere comparatieve series, °-béndá en °-kútù, beiden generische termen voor 'kalebas', zijn lokale innovaties in een groep nauw verwante talen en dienen als recenter te worden beschouwd. De verspreiding van °-kútù in het Evenaarswoud is misschien te wijten aan het biotoop, maar bij gebrek aan botanische identificatie kan deze hypothese niet gecontroleerd worden.

Uit de taalkundige data zoals die nu voorhanden zijn kan niet worden afgeleid of de planten die de kalebassen droegen in het wild werden geëxploiteerd, of ze in een domesticatiefase waren beland, of, of ze echt gecultiveerd werden. De schaarse botanische gegevens stellen ons daarenboven niet in staat de verschillende kalebassen te determineren.

De aard van de *kalebas* en de beschikbare taalkundige gegevens laten enkel toe een fragmentarisch beeld van de evolutie van enkele *woorden* voor kalebas te schetsen. De onvolledige taalkundige gegevens waarover men momenteel beschikt dienen te worden aangevuld met bijkomende taalkundige, archeologische, etnografische en botanische data, vooraleer men zich kan wagen aan uitspraken over de landbouwgeschiedenis van deze volkeren.

BIBLIOGRAFIE

- BATIBO H. 1985. *Le kesuuma (langue bantu de Tanzanie) phonologie et morphologie*. Paris, Editions Recherches sur les civilisations.
- BENSON T.G. 1964. *Kikuyu - English dictionary*. Oxford, The Clarendon Press.
- BONGO A. 1968. *Esquisse de phonologie et mor-phologie de la langue nkucu, dialecte ohendo*. Kinshasa, Lovanium.
- BOTNE R. & KULEMEKA A.T. 1995. *A learner's chichewa and english dictionary*. Köln, Rudiger Köppe.
- BOURQUIN W. 1923. *Neue Ur-Bantu-Wortstämme, nebst einem Beitrag zur Erforschung der Bantu-Wurzeln*. Berlin, D. Reimer.
- BULKENS A. 1998 "Quelques thèmes pour 'pirogue' dans les langues bantoues" in *Sprache und Geschichte in Afrika* 18. (in druk)
- CALLOCH J. 1911. *Vocabulaire français-ijumu (batéké), précédé d'éléments de grammaire*. Paris, Paul Geuthner.
- COUPEZ A. np. *Dictionnaire rwanda-français + explicatif rwanda*. Tervuren, KMMMA-MRAC.
- COUPEZ A., BASTIN Y. & MUMBA E. 1998. *Bantu lexical reconstructions 2*. Tervuren, KMMMA-MRAC.
- COWAN C.W. 1997. "Evolutionary changes associated with the domestication of *Cucurbita Pepo*." in Gremillion K.J. *Peoples, plants and landscapes*. Tuscaloosa, University of Alabama Press.
- DA SILVA MAIA A. 1961. *Dicionario complementar Portugues - Kimbundu - Kikongo*. Luanda, Cooperacao Portuguesa.
- DAELEMAN J. sd. *Kiholu (notes provisoires)*. Manuscrit.
- DAHL E. 1915. *Nyamwesi Wörterbuch*. Hamburg, L. Friedrichsen & Co.
- DAVIS M.B. 1952. *A Lunyoro - Lunyankole - English and English - Lunyoro - Lunyankole dictionary*. Kampala, The Uganda Book Shop.
- DUGAST I. 1967. *Lexique de la langue tunen, parler des Banen du Sud-Ouest du Cameroun*. Paris, Librairie Klincksieck.
- FELBERG K. 1996. *Nyakyusa-English-Swahili and English-Nyakyusa*. Cape Town, Mkuki na Nyota Publishers.
- GOEMAERE A. sd. *Spraakleer van het Londengese + woordenlijst*. Leuven, P. Passionisten.
- GUTHRIE M. 1967-71. *Comparative Bantu*. Westmead, Gregg Press (4 vols).
- HAGENDORENS J. 1984. *Dictionnaire français-otetela*. Leuven, P. Passionisten.
- HANNAN J. 1974. *Standard Shona dictionary*. Salisbury, Rhodesia Literature Bureau.
- HEISER C. B. 1973. "Variations in the Bottle gourd." in Meggers B.J. et.al. *Tropical forest ecosystems in Africa and South America*. Washington, Smithsonian Institution Press.
- HULSTAERT G. 1966. *Notes de botanique Mongo*. Bruxelles, ARSOM.
- IKIERO TETE WER SEY K. 1975. *Eléments de grammaire wongo (wonk) C85, phonologie et morphologie*. Lubumbashi, UNZ.
- IRLE J. 1917. *Deutsch-Herero Wörterbuch*. Hamburg, Friedrichsen & Co.
- KAGAYA R. 1992. *A classified vocabulary of the Bakueri language*. Tokyo, ILCAA.
- LAFON M. 1991. *Lexique français-comorien (Shingazidja)*. Paris, l'Harmattan.
- LOTSIMA C. 1973. *Phonologie et Morphologie de la Langue Olombo (Turumbu)*. Lubumbashi, UNZ.
- MAGANGA C. & SCHADEBERG TH. 1992. *Kinyamwezi grammar, texts, vocabulary*. Köln, Rudiger Köppe Verlag.
- MAMET M. 1966. *La langue ntomba telle qu'elle est parlée au Lac Tumba et dans la région avoi-sinante (Afrique Centrale)*. Tervuren, KMMMA-MRAC.

- MANN M. 1971. *Guthrie's Bemba vocabulary*. London, SOAS.
- MARCHAL-NASSE C. 1979. *Esquisse de la langue Tsogo, phonologie - morphologie*. Bruxelles, ULB.
- MEINHOF C. 1910. *Grundriß einer Lautlehre der Bantusprachen nebst Anleitung zur Aufnahme von Bantusprachen*. Berlin, Dietrich Reimer Verlag.
- MOTINGEA M. 1996. *Etude comparative des langues ngiri de l'entre Ubangi-Zaïre*. Leiden, CNWS.
- MOUANDZA J.D. 1991. *Esquisse phonologique du iyaa*. Brazzaville, Université Ngouabi.
- MULIRA E.M.K. & NDAWULA E.G.M. 1952. *A Luganda-English and English-Luganda dictionary*. London, Society for Promoting Christian Knowledge.
- MURONI J.M. 1989. *Petit dictionnaire bantou du Gabon, français-ndajbi, ndjabi-français*. Paris, L'Harmattan.
- NEWMAN J.L. 1995. *The peopling of Africa, a geographic interpretation*. New Haven, Yale University Press.
- NIYIBIZI S.M. 1987. *Esquisse structurale du sengele*. Bruxelles, ULB.
- NIYONKURU L. 1978. *Phonologie et morphologie du giphéndé*. Bruxelles, ULB.
- ONDO-MEBIAME P. 1988. *Esquisse de Description du Sangu, Langue Bantoue de la Zone B de Sigle B42*. Bruxelles, ULB.
- PIRON P. 1990. *Eléments de description du kota, langue bantoue du Gabon, B25*. Bruxelles, ULB.
- POLAK-BYNON L. np. *Lexique shi*. Tervuren, KMMA-MRAC.
- RICHARDSON I. & MANN M. 1966 *A vocabulary of Sukuma*. London, SOAS.
- SCHMITZ R. 1912. *Les Baholoholo (Congo belge)*. Bruxelles, De Wit.
- SIERTSEMA B. 1981. *Masaba word list (English-Masaba/Masaba-English)*. Tervuren, KMMA-MRAC.
- SNOXALL R.A. 1967. *Luganda-English dictionary*. Oxford, The Clarendon Press.
- STAPPERS L. 1964. *Morfologie van het Songye*. Leuven, KUL.
- SWARTENBROECKX P. 1976. *Dictionnaire kikongo et kituba-français*. Bandundu, CEEBA.
- TAYLOR C. 1959. *A simplified Runyankore - Rukiga - English and English - Runyankore - Rukiga dictionary*. Kampala, The Eagle Press.
- VAN EVERBROECK R. 1985. *Dictionnaire lingala- français-lingala*. Kinshasa, Editions de l'Épiphanie.
- VANSINA J. 1959. *Esquisse de grammaire bushong*. Tervuren, KMMA-MRAC.
- VANSINA J. 1995. "A slow revolution: farming in Subequatorial Africa." in *Azania XXIX-XXX*.
- VIANA M.J. 1961. *Dicionario de Português - Chi-yao e Chi-yao - Português*. Moçambique, Lourenço Marques.
- WESTPHAL E.O.J. 1958. *Kwangari, an index of lexical types*. London, SOAS.
- WHITAKER T.W. & DAVIS G.N. 1962. *Cucurbits, botany, cultivation and utilization*. London, Leonard Hill Books.
- WHITEHEAD J. 1899. *Grammar and dictionary of the Bobangi language*. London, Baptist Missionary Society.
- WHITELEY W.H. & MULI M.G. 1962. *Practical Introduction to Kamba*. Nairobi, OUP.
- YENGUITA C. 1989. *Approche phonologique du ibwiisi (parler bantou du Congo) B45*. Brazzaville, Université Ngouabi.

- 9 december 1998 -